

На Правобережжє образовательные идеалы обосновывались как в работах украинских, так и польских деятелей, работавших на этих землях.

Ключевые слова: ценности, ценностные идеи, образование, образовательное пространство.

Newmerzhytska O.V.

DEVELOPMENT OF THE VALUE IDEAS IN THE NATIONAL EDUCATIONAL SPACE OF THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Pedagogical values relevant to the national educational space of the first half of the nineteenth century are analyzed in the article. It is proved that on Livoberezhya their development took place in the context of official educational policy, based on the principles of “sovereignty, orthodoxy and nationalism”. On Pravoberezhya educational ideals justified in the works of Ukrainian and Polish workers who lived on these lands.

Key words: education, educational space, values, value ideas.

УДК 378.1

Сараєва Л.Ю.

ПРОБЛЕМА АКТИВНОСТІ І САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ У ДИДАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (СЕРЕДИНА ХХ СТ.)

У статті автор розкриває процес становлення та розвитку принципу активності та самостійності учнів у дидактиці української школи (середина ХХ століття).

Ключові слова: активність, самостійність, дидактика.

Актуальність дослідження. В епоху державного й духовного відродження України пріоритетна роль належить розвитку національної системи освіти й виховання, яка має забезпечити вихід молоді незалежної Української держави на світовий рівень.

Світовий досвід розвитку педагогічної теорії і практики переконливо свідчить про те, що в кожного народу, етносу історично склалася власна національна система освіти й виховання.

Закон України “Про освіту”, Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття) передбачають докорінне реформування всіх ступенів освіти. Розв’язання найважливіших завдань, що стоять перед загальноосвітньою школою як базовою ланкою освіти, потребує якісного удосконалення системи виховання та навчання, а саме: створення максимальних можливостей для успішного опанування учнями навчального матеріалу, побудови взаємин між учителем та учнем, спрямованих на реалізацію можливостей кожної дитини, максимального прояву нею творчої активності та самостійності. Формування особистості, здатної самостійно і творчо працювати в нових умовах, є головною метою педагогічного процесу. Одним з головних засобів досягнення цієї мети ми вбачаємо в ефективній організації самостійної діяльності учнів.

Саме проблема активності і самостійності учнів, що потребує нового підходу, творчого переосмислення і подальшого розвитку в сучасних умовах, визначена пріоритетною.

Велику увагу реалізації підходу активності і самостійності учнів приділяли видатні українські педагоги Г.С.Сковорода, Б.Д.Грінченко, С.Ф.Русова, М.С.Грушевський, Г.С. Ващенко та ін.

Історія розвитку проблеми активності і самостійності учнів у дидактиці загальноосвітньої школи України частково висвітлена у працях з історії розвитку народної освіти М.М.Гриценка, В.К.Майбороди, Я.П.Ряппо, С.О.Сірополка та ін.

Різні аспекти активності та самостійності розглядаються у дослідженнях Л.І.Атлантової, О.М.Доценка, І.В.Гавриш, М.М.Окси, В.П.Стеценка та ін.

Практична потреба розвитку даного принципу стимулює її дослідження у працях українських педагогів А.М.Алексюка, М.С.Гриценка, Ю.З.Гільбуха, Г.С.Костюка, В.О.Сухомлинського, С.Х.Чавдарова та ін.

Питанням самостійності та творчої активності, їх пізнавального інтересу присвячені праці О.М.Біляєва, О.І.Бугайова, Н.М.Буринської, Б.С.Кобзаря, Н.Г.Ничкало, О.Я.Савченко та ін.

Також широко представлені методичні розвідки, які розкривають питання активності і самостійності учнів на уроках: Л.І.Ломако, Л.Л.Момот, О.Шикуленко та ін.

Аналіз науково-методичної літератури показав, що в історико-педагогічних дослідженнях принцип активності і самостійності учнів у дидактиці української загальноосвітньої школи не знайшов належного висвітлення.

Завданням нашої публікації є вивчити провідні тенденції процесу становлення та розвитку активності та самостійності учнів у дидактиці української школи середини ХХ ст.

Історичний розвиток активності і самостійності сягає в давні часи, але має не меншу актуальність й сьогодні. Проблема активності та самостійності учнів у дидактиці української школи в своєму становленні розвитку пройшла довгий історичний шлях.

Уже в “Повчанні Володимира Мономаха дітям” підкреслювалось: “Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтесь, – як батько мій, дома сидячи, знав п’ять мов, через те й честь йому була в інших країнах” [1, с. 39]. Взагалі, українська етнопедагогіка мала значний вплив на розвиток освіти. На батьківській педагогіці та народній дидактиці будувалося навчання в братських школах, школах Запорізької Січі, школах мандрівних дяків і т. ін. Тому не дивно, що активність і самостійність учнів знаходила в українській школі більш підготовлений ґрунт, ніж у шкільній практиці Західної Європи. Статут Львівської, Луцької та інших братських шкіл своїм демократичним змістом стимулювали активність учнів, закладали основи нових форм і методів навчання. Зокрема у Луцькому статуті учнів зобов’язували при закріпленні нового матеріалу працювати в парах, по черзі ставлячи один одному запитання, що було не чим іншим, як прообразом форми навчання у динамічних парах сучасної школи.

У працях О.Білецького, Б.Грінченка, М.Грушевського, О.Музиченка, С.Русової наявна тенденція розглядати навчання рідною мовою як засіб активізації самостійної і пізнавальної діяльності учнів, що ґрунтувалась на дослідженнях українського вченого О. Потебні (1835-1891), який відзначив, що денаціоналізація в духовній сфері неминуче веде до морального занепаду суспільства, його деградації [5, с.8]. Питання формування активності школярів, напрямів активізації їх пізнавальної діяльності висвітлено також у підручнику з педагогіки Г.Ващенко “Загальні методи навчання”. Вчений надавав великого значення цьому принципу, тому що “з падінням активності занепадає й процес мислення і творчої фантазії. Тому навіть при авторитарному навчанні не може бути абсолютної пасивності учня, бо в такому випадкові він нічого не розумів би” [3, с. 64].

У складному процесі розвитку проблеми активності і самостійності учнів загальноосвітньої школи України своєрідне місце посідає радянський період. Зокрема українським дослідником Пилипчуком В. проаналізовано і визначено, що, незважаючи на часту зміну структури середньої освіти, впродовж 1917 – 1937 рр. було закладено підвалини української національної школи, питання змісту освіти було першоосновою, яка принцип активності і самостійності через дидактично-програмове забезпечення несла в практику роботи школи.

На основі аналізу історико-педагогічної літератури, узагальнення результатів теоретичних досліджень В. Пилипчуком визначено етапи розвитку проблеми активності і самостійності учнів у дидактиці загальноосвітньої школи України у 1917-1937 рр.:

- 1917-1920 рр. – повернення у світову педагогіку української національної школи, орієнтованої на активні пошуки змісту, форм і методів навчання, спрямованих на якнайвищу пізнавальну і соціальну активність і самостійність учнів.

- 1921-1931 рр. – інтенсивний розвиток принципу активності і самостійності учнів в системі освіти України через навчальні плани, програми, підручники, посібники.
- 1931-1937 рр. – утвердження єдиної Всесоюзної системи загальної середньої освіти, уніфікація її змісту, форм і методів поступове зміщення принципу активності і самостійності учнів до наполегливості в опрацюванні вказаного матеріалу за інструктивними зразками. Цей період позначений також значними втратами, а саме: припинено існування української наукової школи рефлексології та експериментальної педагогіки; обмежено творчу активність українського вчителя; усунено з організації навчально-виховного процесу українську етнопедагогіку; втрачено наріжний камінь пізнавальної активності і самостійності учня – право вибору школи, програми, підручника і шляху досягнення навчальної мети; зупинено педагогічний пошук вчителів щодо перспективних форм навчання [4, с. 18].

У цілому 20 – 30-ті роки були суперечливими та цінність їх як у постановці питань активізації пізнавальної діяльності учнів, так і пошуків шляхів їх розв'язання.

У післявоєнний період, а саме у 1946-1948 рр. на сторінках педагогічної преси відбуваються дискусії з окремих питань теорії і практики навчання, зокрема обговорюються дидактичні принципи. Ця дискусія розпочалася статтею М. Скаткіна “Про принципи навчання в радянській школі” і хоча не сприяла визначенню системи принципів, але саме поняття принципу навчання було значно поглиблено.

У 1950-х рр. з'являються ґрунтовні праці Ш. Ганеліна, М. Данилова, Б. Єсипова, присвячені питанням самостійної роботи учнів.

Помітним явищем в теорії розвитку самостійності учнів на той час були роботи Є. Голанта, в яких дається висока оцінка значенню самостійної роботи як першорядної умови всебічного розвитку особистості учня.

У 1955 р. проф. Д. Лордкіпанідзе подав систематичний огляд актуальних питань теорії навчання, дидактичних принципів, методів, послідовно визначив види навчання відповідно джерел знань і навичок учнів. Його праця відзначалася на той час принципово новим підходом до методів та принципів навчання.

Уже наприкінці 50-х рр. виявилася гострота проблеми підвищення ефективності навчання та подальшого зростання творчої ініціативи й активності у її вирішенні не тільки вчителів, але й учнів.

З початку 60-х рр. найбільш актуальними проблемами подальшого удосконалення навчального процесу стає формування творчих здібностей та активного гнучкого мислення учнів, розвиток їх пізнавальних потреб та інтересів.

Було визначено необхідним, щоб школа не тільки давала суму конкретних знань, але й учила робити на їх основі самостійні висновки, прищеплювала молоді навички творчого мислення.

Творчі пошуки шляхів активізації розумової діяльності учнів, розвитку їх самостійності та ініціативи особливо посилились після ухвалення відповідних “Законів про школу” Верховними Радами СРСР (грудень 1958 р.) УРСР (квітень 1959 р.) та інших республік.

Наприкінці 50-х та на початку 60-х рр. були опубліковані монографічні дослідження Л. Аристової “Підвищення самостійності і активності учнів у навчальному процесі з основ наук у школі” (1959 р.), М. Морозової “Виховання самостійності думки школяра у навчальній роботі” (1959 р.), Д. Вількеєва “Розвиток пізнавальної активності в учнів вечірніх шкіл у процесі навчання” (1961 р.), М. Єнікеєва “Активізація пізнавальної діяльності учнів при викладанні знань учителем” (1961 р.). Великою допомогою вчителям стала монографія Б. Єсипова “Самостійна робота учнів на уроках” (1961 р.), в якій автор розкрив сутність самостійності у навчальній роботі учнів залежно від характеру їх діяльності (наслідування або копіювання, тренувальні і творчі роботи) і показав види самостійних робіт під час слухання нового матеріалу або оволодіння ним без попереднього викладу; види самостійних

робіт на основі вже здобутих знань (вправи, складання задач, твори, доповіді, практичні роботи тощо), висвітлив роль самостійних робіт для повторення та перевірки знань та навичок учнів. Б.Єсіпов показав, що самостійна навчальна робота учнів має велике значення для свідомого і міцного засвоєння знань, вироблення практичних умінь та навичок, розвитку пізнавальних здібностей, виховання самостійності як риси особистості.

Характерною ознакою розвитку досліджуваної нами проблеми стало те, що в літературі все більше акцентувалась увага на розвитку мислення дітей у процесі навчання. Педагоги разом з психологами почали ширше вивчати конкретні шляхи навчання учнів самостійно працювати.

З початку 60-х рр. велике зацікавлення викликало питання про роль проблемного навчання у розвитку активності та самостійності учнів у навчанні. Відповідь на нього містилася і цілому ряді дидактичних і психолого-педагогічних досліджень (І.Лернер, А.Матюшкін, М.Махмутов, М.Скаткін та ін.), що мали важливе значення для більш широкого вивчення характеру пізнавальної діяльності учнів і більшого розуміння внутрішньої сутності методів навчання, безпосередньо пов'язаних із впливом на мотиви навчання школярів, формування їх творчого та емоційного досвіду у процесі опанування знаннями.

Розробляючи питання теорії і практики запровадження різних видів самостійної роботи учнів на уроках і вдома, педагоги і психологи, учителі-практики 50-60-х років обґрунтували важливе питання необхідності індивідуалізації навчання та диференційованого підходу до учнів, що сприяє розвитку самостійності в навчальній роботі різних за рівнем успішності і загального розвитку дітей. Тут важливим є те, що кожен учень працює в такому темпі, який відповідає його можливостям, привчаючись до самостійної праці (М.Махмутов, Л.Арістова, І.Огородников, А.Кірсанов, Є.Рабунський та ін.) [4, с. 127].

У 60-70 рр. особливо інтенсивно проходили уточнення та диференціація понять “пізнавальна активність”, “самостійність”, які часто використовувались як тотожні. Результатами досліджень Л.Аристової, Б.Йосипової, І.Лернера, О.Нільсона, П.Підкасистого, І.Огородникова була доведена неправомірність такого підходу. У другій половині 70-х рр. визначилася тенденція розглядати в єдності пізнавальну активність як діяльність і як рису особистості у протилежність діалектичній трактовці, що мала місце попередньо.

Було визначено також співвіднесення активності з проблемністю й самостійною роботою. Вважалося, що проблемність полягає в основі пізнавальної активності. А самостійна робота є формою реалізації проблемного навчання [3]. У цьому аспекті все більше визнання у теоретиків та практиків починає завойовувати методика використання системи пошуків пізнавальних задач, яка отримала у працях дидактів і психологів трактування як ефективний засіб активізації творчої мислительної діяльності учнів.

Отже, принцип активності й самостійності пройшов етап становлення в ХІХ ст. через утілення підходів до навчання рідною мовою й змістового наповнення й поглиблення в середині ХХ ст. Саме радянський період характеризується посиленням інтересу до теоретичних та практичних аспектів реалізації принципу активності й самостійності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/Уклад.: О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя.– К.: Знання, 2005 – 767 с.
2. Історія педагогіки/За заг.ред.члена-кор. АПН України, д.пед.наук, проф. Г.В. Троцько. – Харків, 2008.– 545 с.
3. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів. – Харків: Основа, 1990. – 120 с.
4. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961 – 1986 гг.) / Под. ред. Ф.Г.Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И.Равкина.– М.: Педагогика, 1987. – 416 с.
5. Пилипчук В.В. Проблема активності і самостійності учнів у дидактиці загальноосвітньої школи України (1917 – 1937 рр.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 3.00.01/ Пилипчук Віталій Васильович. – К., 1994. – 21 с.

Сараєва Л.Ю.

**ПРОБЛЕМА АКТИВНОСТИ И САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ДИДАКТИКЕ
УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ (СЕРЕДИНА XX В.)**

В статье автор раскрывает процесс становления и развитие принципа активности и самостоятельности учащихся в дидактике украинской школы (середина XX века).

Ключевые слова: активность, самостоятельность, дидактика.

Sarayev L.Y.

**THE PROBLEM OF ACTIVITY AND INDEPENDENCE OF THE STUDENTS
IN THE DIDACTICS OF UKRAINIAN SCHOOL (THE MIDDLE OF THE XX CENTURY)**

The article deals with the process of the formation and development of the activity's principle and independence of the students in the didactics of Ukrainian school (the middle of the XX century).

Key words: activity, independence, didactics.

УДК 378.1

Сараєва О.В.

**ПІДХОДИ ДО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ Й КОЛЕКТИВУ
В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО**

У публікації представлено погляди В.Сухомлинського на виховання особистості й колективу. На основі аналізу першоджерел автором висвітлено специфіку педагогічних поглядів ученого на проблему "особистість і колектив".

Ключові слова: педагогічна система В.Сухомлинського, дитячий колектив, особистість.

Актуальність педагогічної системи В.Сухомлинського сьогодні не викликає сумніву. Освітняни враховують її досвід, новаторські підходи при втіленні в практику реформаторських ідей. В останні часи домінування в освітньо-виховному процесі особистісно орієнтованого підходу призвело до формування егоцентричної особистості, якій складно враховувати інтереси та потреби інших людей. З огляду на все вище сказане педагогічна система В.Сухомлинського набуває особливого значення. Оскільки педагог-гуманіст уважав найвищою цінністю людину, першочергове значення в житті особистості відводив гармонії стосунків, здатності турбуватися про інших.

З середини ХХ ст. і до сьогодні вона знаходиться в центрі наукових пошуків вітчизняних (А.Богущ, О.Петренко, О.Сухомлинська, В.Федяєва) і зарубіжних дослідників (М.Мухін, М.Библюк, Х.Франгос).

Метою нашої публікації є вивчити підходи В.Сухомлинського до виховання особистості й дитячого колективу. Завдання статті передбачають: 1) аналіз антрополого-гуманістичних поглядів педагога на виховання особистості; 2) з'ясування специфічних ідей В.Сухомлинського щодо співвіднесення ролі особистості й колективу.

Проблемі особистості й колективу В.Сухомлинський приділяв значну увагу в своїх концептуальних працях "Духовний світ школяра" (1960), "Людина неповторна" (1962), "Сто порад учителів" (1967), "Павлиська середня школа" (1969) та тих, які вийшли після 1970 р. – "Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості" (1970), "Як виховати справжню людину" (1970), "Розмова з молодим директором школи" (1973). У них педагог не лише теоретично обґрунтовує свої погляди, а й простежує розвиток конкретних дітей, умови їхнього життя, діяльності, аналізує кожен педагогічну ситуацію, робить висновки, любить і виховує кожен дитину, прагне, щоб вона стала справжньою щасливою Людиною і Громадянином.